

Marija BENIĆ PENAVA*
Đuro MATUŠIĆ**

**RAZVOJ SMJEŠTAJNIH KAPACITETA NA DUBROVAČKOM PODRUČJU
IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA: POLAZIŠTE ZA RAZVOJ
SUVREMENOG TURIZMA**

**DEVELOPMENT OF ACCOMMODATION FACILITIES
IN THE DUBROVNIK DISTRICT BETWEEN THE TWO WORLD WARS:
STARTING POINT FOR THE DEVELOPMENT OF MODERN TOURISM**

SAŽETAK: Temeljem arhivske građe i relevantne literature u radu je istražen razvoj smještajnih kapaciteta u okviru turističke ponude Dubrovačkog kotara u Kraljevini SHS i Kraljevini Jugoslaviji. Uz dosad poznate i objavljene podatke za 1925. i 1934. godine po prvi put se, na temelju pronađene dokumentacije u Arhivu Jugoslavije u Beogradu, daju podaci o smještajnim kapacitetima Dubrovačkog kotara za 1932. godinu. Isto tako u radu se navode neki od razloga uspješnog turističkog razvoja juga Hrvatske za vrijeme i nakon velike svjetske krize u razdoblju stagnacije hrvatskog gospodarstva. Usmjeravanjem poslovanja i preorijentacijom na novu djelatnost – turizam, koja bilježi snažan razvoj u međuratnom razdoblju, nastavljena je dubrovačka tradicija gospodarske orijentacije na uslužne djelatnosti.

KLJUČNE RIJEČI: turizam, smještajni kapaciteti, Dubrovački kotar, Dubrovnik

SUMMARY: The paper presents a study of the archival material and relevant literature on the development of accommodation facilities as part of the Dubrovnik District tourism supply in the Kingdom of SHS (Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes) and the Kingdom of Yugoslavia. Besides the already published data for 1925 and 1934, the data on accommodation facilities in the Dubrovnik District for 1932 from the Archives of Yugoslavia in Belgrade is published for the first time. The paper also presents several reasons for successful tourism development in the south of Croatia during and after the great world crisis, when the Croatian economy was in a period of stagnation. Reorientation of business activities to tourism, a new activity developing strongly in the interwar period, represented a continuation of Dubrovnik's traditional economic orientation towards the service industry.

KEYWORDS: tourism, accommodation facilities, Dubrovnik District, Dubrovnik

* Marija Benić Penava, senior assistant, University of Dubrovnik, Branitelja Dubrovnika 29, 20000 Dubrovnik.
e-mail: marija.benic-penava@unidu.hr

** Đuro Matušić, student at the Department of Economics and Business of the University of Dubrovnik

1. UVOD

Hrvatska je, kao najnerazvijeniji dio Austro-Ugarske Monarhije, ulaskom u Kraljevinu SHS postala gospodarski vodeće područje u novoj državi. Ta relativna prednost hrvatskoga gospodarstva, koje je sada djelovalo u izmijenjenim prilikama, odnosno u okviru neusporedivo manjega i siromašnijega tržišta, bila je izražena na području turizma. Rast dolazaka inozemnih turista na hrvatske prostore obilježilo je razdoblje do velike svjetske krize kada dolazi do naglog slabljenja i opadanja prometa. Oporavak i ponovni rast prometa 1930-ih donio je promjene u povećanju broja domaćih turista u odnosu na inozemne. Turisti iz Kraljevine Jugoslavije tradicionalno su bili usmjereni na toplice, dok su inozemni posjetitelji odlazili na odmor u primorska područja. Prema broju ukupno ostvarenih noćenja na drugom mjestu uoči Drugog svjetskog rata nalazio se Dubrovnik. Sastavom gostiju (više od 70% inozemnih) Dubrovački kotar bio je vodeće inozemno turističko odredište Kraljevine Jugoslavije. Samo devet turističkih središta (osim Beograda i Zagreba) ostvarivalo je preko 100.000 noćenja. U 1928. godini prvo mjesto zauzimala je Vrnjačka Banja (675.400 noćenja), drugo Dubrovački kotar (509.425), a treće Bled (184.637). Ipak prema sastavu posjetitelja, vodeće odredište stranaca bio je Dubrovački kotar (Kobašić, 1987:5-7). Jedan od činitelja takvog razvoja turizma na dubrovačkom području bio je i rast turističkih smještajnih kapaciteta.

2. POČECI TURIZMA NA DUBROVAČKOM PODRUČJU

Početak razvoja turizma u svijetu nije moguće jednoznačno odrediti zbog različitosti suvremenog turizma od pojava analognih turizmu u prošlosti. Preduvjeti razvoja turizma postojali su i u ranijim razdobljima društvenog razvoja. Stoga, sama činjenica

1. INTRODUCTION

Croatia was the least developed part of the Austro-Hungarian Monarchy, but when it joined the Kingdom of SHS Croatia became the leading economic area in the new country. The relative advantage of the Croatian economy, which at the time existed in changed circumstances, i.e. in the framework of an incomparably smaller and poorer market, was especially pronounced in tourism industry. The period before the great world crisis was marked by an increase in the number of foreign tourist arrivals in Croatia, which decreased abruptly as a result of the crisis. The recovery in the 1930s was characterised by an increase in the number of domestic tourists as compared to foreign ones. Tourists from the Kingdom of Yugoslavia traditionally visited thermal resorts, while foreign visitors usually spent their holidays in the coastal areas. Just before the Second World War, Dubrovnik held the second place in the number of total overnights. With more than 70% of foreign tourists, the Dubrovnik District was the leading international tourist destination in the Kingdom of Yugoslavia. Only nine tourist destinations (except Belgrade and Zagreb) recorded over 100 000 overnights. In 1928, Vrnjačka Banja was in the lead (675 400 overnights), the Dubrovnik District the second (509 425 overnights) and Bled the third (184 637 overnights) on the list of most popular destinations. However, according to the number of foreign tourists, the Dubrovnik District was the leading international destination (Kobašić, 1987:5-7). One of the factors contributing to the development of international tourism in the Dubrovnik area was the increase in the number of accommodation facilities.

2. THE BEGINNINGS OF TOURISM IN THE DUBROVNIK DISTRICT

The beginning of tourism development in the world cannot be precisely determined

da se takve analogne pojave nisu nazivale turizmom ne znači da one nisu postojale (Marković, 1970:12). Ne postoji jedinstveno mišljenje o vremenu nastanka turizma. U literaturi su poznata razmišljanja o turizmu koji bilježi razvoj već u antici u okviru brojnih putovanja radi odmora i razonode kao i odlazaka u lječilišta, na hodočašća i sl. (Cassons, 1979; Feifer, 1986). Ipak, većina teoretičara smatra da značajnija turistička kretanja počinju tek 1850-ih i to razvojem parobrodarstva, željeznice odnosno pojavom brže i udobnije prometne povezanosti. Putovanja, dotad dostupna jedino aristokraciji i bogatijim slojevima društva, industrijska revolucija približava i nižim slojevima prije svega urbanizacijom, povećanjem slobodnog vremena i primanja radnika. Hrvatska je u to vrijeme bila dijelom Habsburške Monarhije, zemlja zaostalih feudalnih odnosa, slabo prometno povezana i nerazvijena. Niska razina poduzetništva u industriji i nedostatak kapitala velikim dijelom je posljedica povijesnoga naslijeđa, odnosno razvojne razine periferne austro-ugarske pokrajine Dalmacije. Nakon 1820. hrvatsko gospodarstvo bilježi početni uspon koji se ubrzava u drugoj polovici 19. stoljeća. Porast BDP-a po stanovniku Hrvatske u razdoblju od 1820. do 1850. iznosi svega 3%, od 1850. do 1880. 34%, da bi od 1880. do 1913. iznosio 93,4%. Komparativnom analizom stupnja gospodarskog razvoja Hrvatska se nalazila 60% ispod zapadnoeuropskog prosjeka 1913. godine (Stipetić, 2003). Tek na prvi pogled napredna Austro-Ugarska Monarhija itekako je zaostajala za zemljama zapadne Europe, čime je dubina jaza, koji je razdvajao razvijeni europski Zapad od najzaostalijsa austrijskoga dijela - provincije Dalmacije, još veća. Ulaskom u Kraljevinu SHS, Dalmacija se našla u okruženju koje ju je još više udaljilo od europske jezgre. Austro-Ugarska je bila na stupnju industrijskog razvoja ispod europskoga prosjeka kojemu su najbliže bile Švedska i Nizozemska početkom 20. st. U istom razdoblju Kraljevina Srbija činila je tek prve korake ka industrijalizaciji, koju je onemogućavala prevelika gospodar-

as modern tourism differs from past phenomena that can be regarded as tourism. The prerequisites for tourism development existed even in the early periods of social development. The fact that such phenomena were not regarded as tourism at the time does not mean that they never existed (Marković, 1970:12). A study of the literature reveals that researchers' opinions on the beginnings of tourism vary. Some authors believe that it started developing during classical antiquity when numerous individuals travelled for the purpose of relaxation, amusement, receiving medical treatments and visiting places of pilgrimage (Cassons, 1979; Feifer, 1986). Nevertheless, most theoreticians believe that significant tourist flows started only in the 1850s, with the development of steamboats and railways, which made travelling faster and more comfortable. From that point on, travelling for pleasure ceased to be reserved for aristocracy and upper social classes only. The industrial revolution enabled the lower classes to travel, primarily as a result of urbanisation and increase in free time and income. At that time, Croatia was a part of the Habsburg Monarchy, an undeveloped country with feudal relationships and weak traffic infrastructure. Low levels of entrepreneurship and lack of capital were the region's historical inheritance. After 1820, the Croatian economy grew and the fast upward trend continued throughout the second half of the 19th century. The rise of per capita GDP in Croatia in the period between 1820 and 1850 amounted to only 3%, between 1850 and 1880 per capita GDP rose by 34%, and from 1880 to 1913 the increase reached 93.4%. A comparative analysis of the level of economic development shows that in 1913 Croatia lagged behind the western European average by 60% (Stipetić, 2003). The Austro-Hungarian Monarchy, although seemingly developed, lagged far behind the western European countries, which only enlarged the gap between the developed European West and the least developed Austrian province of Dalmatia. On entering the Kingdom of SHS, Dalmatia found itself even more isolated from

ska zaostalost, potpuno sprječavajući bilo kakav napredak (Berend, Ránki, 1996:197, 213,214).

Turizam u Hrvatskoj ima dugu povijest, a njegovi počeci također datiraju iz razdoblja pojave parobrodarstva i razvoja željeznice. Postoje različiti pregledi povijesnoga razvoja turizma u Hrvatskoj, ali bližu vremensku odrednicu zaživljavanja turizma u strukturi gospodarstva Hrvatske teško je odrediti. Prema Pirjevcu, postoje ukupno četiri razdoblja: do Prvoga svjetskog rata (1850. - 1914.), između dvaju svjetskih ratova (1918. - 1939.), od Drugoga svjetskog rata do 1990. i novije hrvatske povijesti turizma do danas (Pirjevec, 1998:32-45). Vukonić, pak turizam Hrvatske dijeli na: razdoblje pojava sličnih turizmu, razdoblje znatiželje, razdoblje od početka 20. st. do kraja Prvoga svjetskog rata, razdoblje između dvaju svjetskih ratova, turizam u ratnom okruženju, razdoblje nakon Drugoga svjetskog rata, razdoblje od 1991. do početka 21. stoljeća (Vukonić, 2005:15-24). Razvoj bilježe tri dominantna turistička područja: Kvarner, Kaštelanski zaljev i dubrovačko područje. U literaturi je suvremeni turizam na području Dubrovačkog kotara povezan s pojavom parobrodarstva i prvim organiziranim skupinama posjetitelja (Perić, 1983). U turističkim počecima gosti su pristizali pojedinačno ili u manjim skupinama, ali bez posebna planiranja, pri čemu je Dubrovnik bio glavno odredište ili tranzitna postaja, a turistički izleti izvan gradskoga područja bili su prava rijetkost. Takvi izleti obično su obavljani kočijama, tzv. karucama, čamcima i omnibusima u najbližu okolicu, do Rijeke dubrovačke, Mlina i Cavtata (Macan, 1965). Tek u razdoblju nakon izgradnje Hotela *Imperial* turistička ponuda je upotpunjena kratkim izletima za hotelske goste i to na otoke Daksu i Lokrum, u Zaton, Trsteno, Rijeku dubrovačku i Župu.

Smetnja turističkom razvoju dubrovačkog kotara bila je prometna izoliranost koja je izdvajala to područje od drugih, tada atraktivnih destinacija poput Opatije, jer je jedina

the developments in core European countries. Austro-Hungary's level of industrial development was below the European average. While at the beginning of the 20th century Sweden and the Netherlands came closest to the average level of industrial development in Europe, the extremely undeveloped economy of the Kingdom of Serbia thwarted the country's initial attempts at industrialization (Berend, Ránki, 1996:197, 213,214).

Tourism in Croatia has a long history and its beginnings date back to the period of steamboats and development of railways. The historical development of tourism in Croatia is presented in a number of reviews, but it is not easy to accurately determine when the Croatian tourism industry started playing a role in the Croatian economy. According to Pirjevec, there are all together four periods: before the First World War (1850 - 1914), between the two world wars (1918 - 1939), between the Second World War and 1990, and the recent history of the Croatian tourism to present day (Pirjevec, 1998:32-45). Vukonić, however, divides the Croatian tourism into the following periods: the period of activities that can be regarded as tourism, the period of curiosity, the period between the beginning of the 20th century and the end of the First World War, the period between the two world wars, tourism in the period of Second World War, the period after the Second World War, and, finally, the period between 1991 and the beginning of the 21st century (Vukonić, 2005:15-24). The development of tourism was limited to three dominant tourist destinations: Kvarner, Kaštela Bay and the Dubrovnik District. Perić (1983) connects the development of modern tourism in the Dubrovnik District to the beginning of steamboat industry and the first organized groups of visitors. Initially the tourists used to arrive individually or in small groups and without any special planning. During that time Dubrovnik was either a main or a transit destination, while trips outside the city were very rare. Such trips typically included taking carriages called *karuce*, boats and omnibuses to visit places in the immediate vicinity of Dubrovnik, e.g. Rijeka Dubrovačka, Mlini and

redovna putnička poveznica s Dubrovnikom bila isključivo morem. Do poboljšanja prilika dolazi krajem 19. st. uvođenjem brze linije Austrijskog Lloydovim novim parobrodom *Graf Wurmbrand* iz Trsta. Vožnja parobrodom bila je prava avantura; u minimalno cjelodnevnome trajanju uz pristajanje u Puli, Zadru i Splitu. Početak turističkoga buđenja pratio je razvoj hotelijerstva. Raskošno opremljeni elitni Hotel *Imperial*, koji je izgrađen kapitalom Austrijskog Lloydovog u Dubrovniku, nije bio prvi dubrovački hotel, već je to bio *Miramar* na Pilama. U literaturi često nazivan prvim hotelom *Imperial* to uistinu nije bio, ali je posjedovao eleganciju i profinjenost arhitekture secesije s prvim elementima moderne, kao i električnu rasvjetu, što je bilo revolucionarno za godinu 1897. *Imperial* je izgrađen u razdoblju izgradnje prvih elitnih hotela Hrvatske: *Quarnero* Opatija, *Europa* Rijeka, *Royal* Rijeka, *Therapia* Crikvenica (Vukonić, 2005:77; Cerović, 2003:77). Uslijedila je izgradnja hotela: *Petka* u Gružu, *Lacroma* u gradskoj luci te *Hotel de la Ville* u samoj gradskoj jezgri. Svi spomenuti hoteli bili su u vlasništvu Dubrovčana, a poduzetnik Robert Odak izgradio je čak dva koja su nosila njegovo ime u Dubrovniku i u Korčuli uoči početka Prvog svjetskog rata (Foretić, 1969).

Motive koji su vodili turiste početkom prošloga stoljeća treba tražiti prije svega u zdravlju pogodnoj prirodi i blagoj klimi dubrovačkog podneblja. U svjetskim razmjerima, obilježen je snažan uspon tzv. termalnoga turizma pa prvi turisti dolaze iz potpuno drukčijih pobuda od današnjih, nikako zbog kupanja u moru ili dokolice, već kulture odmaranja i to u manjim skupinama ili pojedinačno. Prvi posjetitelji pristizali su u potrazi za izgubljenim zdravljem, a brojni bazeni i hoteli nicali su upravo uz izvorišta termalnih i mineralnih voda. Ono što je danas neobično jest da su dolazili zimi a ne ljeti pa je turistička sezona trajala od listopada do svibnja sljedeće godine.

Ljekoviti izvor mineralne vode Smrdečevo u Mokošici bio je izvrsna podloga za razvoj

Cavtat (Macan, 1965). Only after Hotel *Imperial* was built, hotel guests were offered short trips to the islands of Daksa and Lokrum, Zaton, Trsteno, Rijeka Dubrovačka and Župa.

The Dubrovnik District was isolated from the main transport network and the only regular route to Dubrovnik was by sea. These conditions hindered the development of tourism and separated the district from other, more attractive destinations of the time (e.g. Opatija). The circumstances improved at the end of the 19th century when the Austrian Lloyd introduced a fast line to Dubrovnik from Trieste. The one-day ride on the new steamboat *Graf Wurmbrand* with stops in Pula, Zadar and Split was a real adventure. The awakening of tourism led to the development of hotel industry. Although the first Dubrovnik hotel was Hotel *Miramar* in Pile (part of the old town), the luxuriously equipped Hotel *Imperial*, built with the capital of the Austrian Lloyd, is often considered by researchers to be Dubrovnik's oldest hotel. It possessed the elegance and sophistication of Art Deco architecture with the first elements of Modernism and electrical lighting, a revolutionary amenity in 1897. Hotel *Imperial* was built in the period of the first elite hotels in Croatia: *Quarnero* in Opatija, *Europa* in Rijeka, *Royal* in Rijeka, *Therapia* in Crikvenica (Vukonić, 2005:77; Cerović, 2003:77). Following its construction, several other hotels were built in Dubrovnik: *Petka* in Gruž, *Lacroma* in the city port and *Hotel de la Ville* in the very city core. All of them were owned by the citizens of Dubrovnik, while the entrepreneur Robert Odak built a hotel in Dubrovnik and a hotel in Korčula just before the First World War (Foretić, 1969). Both hotels carried his name.

The motives that led early 20th century tourists to Dubrovnik could primarily be associated with the healthy natural environment and mild climate of the Dubrovnik District. On a world scale, this is a period of growing interest in thermal tourism, which means that first tourists' motives for travelling to Dubrovnik were entirely different from what we

zdravstvenoga turizma pa je 1905. otvoreno lječilište *Thermoterapia* koje je pružalo usluge sumporne blatne i parne kupelji, kao i masažu poput suvremenih kupališta svoga vremena. Lječilište u vlasništvu Gracić i Milić poslovalo je uspješno do početka Prvoga svjetskog rata, a gostima je omogućen prijevoz parobrodom *Therapia* iz Gruža. Mediteranska klima, uz ugodno podneblje i prirodne ljepote juga, imala je izniman učinak u liječenju bolesti poput tuberkuloze, kožnih, spolnih i drugih oboljenja (*Dubrovačka rivijera*, 1923; Orlić, 1941). Godine 1909. dubrovačka općina zatražila je za Dubrovnik i službeni naslov lječilišnog mjesta, kakav su imali poznati svjetski lokaliteti zdravstvenoga turizma: Wiesbaden, Vichy, Karlovy Vary, Bath i Aqua Sante. Dalmatinski sabor pripremao je zakon kojim bi Dubrovnik bio imenovan lječilišnim mjestom uz obvezu donošenja posebna lječilišnog pravilnika. Nacrt pravilnika bio je izrađen prema uzoru na već postojeći pravilnik lječilišnog mjesta Lovrana, ali nikako nije udovoljavao zahtjevima, što je odgodilo donošenje zakona. Stoga Dubrovnik nikad nije izborio status lječilišnog mjesta što je, primjerice, Opatiji uspjelo prvoj (1889.) postavši tada jedinim morskim klimatskim lječilištem na Jadranu.

3. RAZVOJ SMJEŠTAJNIH KAPACITETA DUBROVAČKOG KOTARA

U razdoblju Austro-Ugarske Monarhije Dubrovnik je bio kotarsko središte provincije Dalmacije. Međutim, u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca Dubrovnik je postao središtem Dubrovačke oblasti koju su činili kotarevi: Dubrovnik, Korčula, Metković i Makarska. Uredbom o podjeli zemlje na oblasti iz 1922. godine Dalmaciji je oduzet dio Bokotorskog zaljeva i obale sve do blizine Bara koji ju je činio prije ulaska u Kraljevinu SHS (Boban, 1995:20 i 24). Nakon sklapanja primirja s Austro-Ugarskom, talijanska vojska je okupirala hrvatski

experience today. The travels were not undertaken for the purpose of bathing in the sea or for leisure. The tourists came individually or in small groups to enjoy the culture of relaxing. The first visitors were in search of health and numerous spas and hotels were built next to thermal and mineral springs. Unlike today, the first tourists preferred to visit these destinations in wintertime and the tourist season lasted from October to May the following year.

The therapeutic mineral spring Smrdećevo in Mokošica was a perfect start for the development of medical tourism. The *Thermoterapia* health centre, opened in 1905, provided sulphur, mud and steam baths as well as massage services, just like any other modern bath of the time. The health centre was owned by Gracić and Milić, who ran it as a successful business until the beginning of the First World War. The guests could get a ride from the Gruž port aboard the steamboat *Therapia*. The mild Mediterranean climate and the beauty of nature had beneficially contributed to the treatment of diseases like tuberculosis, skin, sexual and other diseases (*Dubrovačka rivijera*, 1923; Orlić, 1941). In 1909 the municipality of Dubrovnik made a request for an official title of a health resort, a title held by the world famous health resorts: Wiesbaden, Vichy, Karlovy Vary, Bath and Aqua Santa. The Parliament of Dalmatia drafted an act to grant Dubrovnik the official status of a health resort on condition that a medical book of regulations is introduced. A draft of the book of regulations was based on the one from the Lovran health resort, but as it did not comply with the requirements the passing of the act was postponed. Consequently, Dubrovnik never received the title of a health resort, which Opatija got the first in 1889, becoming the only marine climatic health-resort of the time on the Adriatic.

3. DEVELOPMENT OF ACCOMMODATION FACILITIES IN THE DUBROVNIK DISTRICT

In the period of the Austro-Hungarian Monarchy, Dubrovnik was the district centre

teritorij koji joj je bio obećan Londonskim sporazumom iz 1915. To je razlog zbog kojeg popis stanovništva u 1921. nije obavljen u općinama Korčula, Blato i Vela Luka, ni na otoku Mljetu. Također su granice teritorija kotareva Dubrovnik i Korčula bile podložne promjenama. Nakon 1929. općine Janjina, Kuna, Trpanj i Orebić na poluotoku Pelješcu, koje su bile pod korčulanskom upravom, potpadaju pod Dubrovački kotar što narušava podudarnost kvantitativnih pokazatelja na području kotareva Dubrovnik i Korčula. Reorganizacijom države 1929. Dubrovački kotar ponovno je sjedinjen s Bokom kotorskom kao i cijelim nekadašnjim prostorom do blizine Bara u sastavu Zetske banovine sa sjedištem u Cetinju. Spomenute promjene najbolje su izražene na primjeru promjena površine teritorija kotara Dubrovnik: godine 1921. kotar Dubrovnik ima 775 km², 1931. 788 km² (*Ilustrovani zvanični almanah šematizam Zetske banovine*, 1931:54). Promjenjiva teritorijalna i upravna podjela Dubrovačkog kotara svojstvena je hrvatskom prostoru u međuratnom razdoblju.

Organizaciju, statistiku i nadzor nad djelatnošću turizma vodio je *Savez za unapređenje turizma*, jedna od prvih takvih institucija u Kraljevini SHS. Osnovan je 1923. pod nazivom Savez društava i institucija za unapređenje prometa stranaca u Dubrovniku radi unaprjeđenja turizma izravno i djelovanjem svojih članova. Savez za unapređenje turizma djelovao je na dubrovačkom području, a od 1936. u svoj djelokrug obuhvatio je i turistička središta u Boki kotorskoj te na cijelom Crnogorskom primorju (*Pravila Saveza društava i institucija za unapređenje prometa stranaca u Dubrovniku*, 1923). Dubrovačkom Savezu pristupilo je pedesetak različitih poduzeća, odnosno korporacija. Pristupili su gotovo svi hoteli, općinske uprave, parobrodarska društva i banke koje su se nalazile na području djelovanja Saveza (*MTI*, kut. 1026, br. 1940-1944). Koliko je bio suvremen pristup turizmu, potvrđuje činjenica da je Odsjek za turizam pri Ministarstvu trgovine Kraljevine SHS utemeljen

of the province of Dalmatia. However, in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes Dubrovnik became the centre of the Dubrovnik region which included the following districts: Dubrovnik, Korčula, Metković and Makarska. Through the Regulation on Territory Division from 1922, Dalmatia lost a part of the Boka Kotorska Bay and coast stretching almost to Bar, an area which was part of the Dalmatian coast before it joined the Kingdom of SHS (Boban, 1995:20 i 24). After signing the peace treaty with the Austro-Hungary, the Italian army occupied the Croatian territory which was assigned to Italy by the Treaty of London from 1915. That was the reason why the population census from 1921 was not taken in the municipalities of Korčula, Blato and Vela Luka, and the island of Mljet. Moreover, the borders of the districts of Dubrovnik and Korčula were subject to changes. The state was reorganized in 1929 and the Dubrovnik District was reunited with Boka Kotorska and a part of the Dutch of Zeta, i.e. the territory stretching almost as far as Bar. The above mentioned changes are best illustrated by the changes in the surface area of the Dubrovnik District: in 1921 the surface area of the Dubrovnik District was 775 km² and in 1931 it was 788 km² (*Ilustrovani zvanični almanah šematizam Zetske banovine*, 1931:54). In the interwar period the Dubrovnik District was a part of the Croatian territory with unstable territorial and administrative borders.

The Association for the Promotion of Tourism, one of the first institutions of the kind in the Kingdom of SHS, was responsible for organization, statistics and monitoring of tourism activities. It was established in 1923 as the Association of Societies and Institutions for the Promotion of International Tourist Flows in Dubrovnik for the purpose of promoting tourism directly and through the activities of its members. Initially active in the Dubrovnik area, the Association expanded its activities to the destinations in Boka Kotorska and the entire coast of Montenegro in 1936 (*Regulations of the Association of Societies and Institutions for the*

tek 1923. Dubrovački je Savez društava i institucija za unapređenje turizma, poput ostalih srodnih saveza u Kraljevini SHS, uz Ministarstvo trgovine i Ministarstvo prometa, osnovao *Putnik a.d.* u Beogradu. *Putnik a.d.* postao je središnja ustanova za informativnu, propagandnu i komercijalnu djelatnost na državnoj razini, a dubrovački Savez postao je njegov glavni zastupnik u Dubrovačkom kotaru. Savez za unapređenje turizma u Dubrovniku imao je Glavnu skupštinu, Upravni odbor, Nadzorni odbor i Izabrani sud. Uvjete za redovno članstvo ispunjavala su športska društva, društva za pošumljavanje i uređenje okoliša, udruženja ugostitelja, dionička društva za izgradnju hotela, lječilišta, toplica, parobrodarska društva, udruženja umjetnika, inženjera i arhitekata, udruženja liječnika, razna trgovačka i privredna udruženja te općine i trgovačko-obrtničke komore s područja dubrovačke oblasti. Službeno članstvo imali su: veliki župan, ravnatelji oblasnih i kotarskih odbora, službenici u državnim i samoupravnim tijelima vlasti za poljoprivredu, javno zdravlje, šumarstvo i građevine, te konzervatori starina i ravnatelji bolnica (*Pravila Saveza društava i institucija za unapređenje prometa stranaca u Dubrovniku*, 1923).

Prema podacima dubrovačkog Saveza u vrijeme velike krize svjetskih razmjera i razdoblja stagnacije hrvatskog gospodarstva, turizam Dubrovnika nije bio posebno ugrožen. Promet je opao samo u 1931. i 1932. godini, a nakon 1933. turistički promet raste i vrhunac doseže u 1938. godini. Dok je grad Dubrovnik, Župu dubrovačku, Rijeku dubrovačku i Koločep u 1925. posjetilo 23.260 turista od kojih je 17,6% bilo inozemnih, 1938. godine bilo je 58.050 turista od kojih 70,6% inozemnih (Vidoević, 1929:72; *Dubrovački turizam V*, 1940:22). Ovakav rast turističkog prometa, a posebice inozemnog bio je moguć, između ostalog, i razvojem smještajnih kapaciteta na dubrovačkom području. Podaci o smještajnim kapacitetima između dva svjetska rata su nesređeni,

Promotion of International Tourist Flows in Dubrovnik, 1923). Approximately fifty companies and corporations joined the Dubrovnik Association, i.e. nearly all hotels, municipal administrative offices, steamboat-shipping associations and the banks operating in the area where the Association was active (*MTI*, box 1026, No. 1940-1944). The fact that the Department for Tourism of the Ministry of Trade of the Kingdom of SHS was established only in 1923 emphasizes the Association's modern approach to tourism. The Dubrovnik Association of Societies and Institutions for the Promotion of Tourism, other similar associations in the Kingdom of SHS, the Ministry of Trade and the Ministry of Transport jointly established *Putnik a.d.* in Belgrade. *Putnik a.d.* became the central institution for information, propaganda and commercial activities on the state level, while the Dubrovnik Association became its lead representative in the Dubrovnik District. The Association for the Promotion of Tourism in Dubrovnik had the Main Assembly, the Board of Directors, the Supervisory Board and the Court of Arbitration. Membership requirements were fulfilled by sport societies, afforestation and environmental design societies, restaurant associations, joint-stock societies for hotel construction, medical centres and spas, steamboat-shipping societies, associations of artists, engineers, architects and physicians, trade and economic associations, municipalities, and chambers of trade and economy from the Dubrovnik District. The district-perfect, heads of regional and district boards, civil servants in state and district bodies for agriculture, public health, forestry and building, conservators of antiquities and hospital chiefs of staff were mandatory members of the Association. (*Regulations of the Association of Societies and Institutions for the Promotion of International Tourist Flows in Dubrovnik*, 1923).

According to the Association's data, the Dubrovnik tourism was not seriously affected by the great world crisis and the stagnation of the Croatian economy. Following a drop in tourist flow in 1931 and 1932, the number of tourists started rising in 1933 and reached its

nepotpuni i često kontradiktorni. U nastavku će se temeljem dostupnih podataka sagledati razvoj i rast smještajnih kapaciteta.

3.1. Smještajni kapaciteti 1920-ih i početkom 1930-ih

Posebnost turizma dubrovačkog područja leži u činjenici da Prvi svjetski rat nije u potpunosti omeo strana ulaganja koja su uzela maha pod austrijskom upravom. Nakon što je *Prvo austrijsko dioničko hotelsko i lječilišno društvo Dubrovnik - Kotor* (Erste österreichische Hotel und Kurorte Aktiengesellschaft Ragusa-Cattaro) izgradilo Hotel *Imperial*, Dubrovčani su spremno pratili razvoj turizma. U Dubrovniku je 1897. bilo šest hotela i gostionica dok je peterostruko više popisano već 1910. Tom pokazatelju treba dodati privatni smještaj koji je djelomično zabilježen: 70 kreveta u 1897. i 250 u 1910. (*Razvoj turizma u Dalmaciji*, 1929:45). Godine 1912. osnovana je češkim kapitalom *Dubrovnická lázeňská a hotelová* čiji je cilj bila izgradnja hotela u Srebrenomu. Česi su svoju sklonost Kuparima potvrdili dovršenjem hotela *Štrand* 1919. godine.

U brošuri Putničkog ureda u Splitu za 1925. popisano je sedam smještajnih objekata u Dubrovniku (Grand Hotel Imperial, Hotel Odak, Hotel de la Ville, Pension Victoria, Hotel Gradac, Hotel Heyda i Hotel Sunce), te devet u Gružu i Lapadu (Grand Hotel Lapad, Hotel Petka, Palace Hotel, Hotel Pension Natalija, Pension Wregg, Pension Sumratin, Hotel Pension Dalmacija, Hotel Grabušić i Pension Villa Anamir) i Thermoterapija u Rijeci kod Gruža s ukupno 737 kreveta (*Hoteli i svratišta na jugoslavenskom primorju*, 1925). Nadalje, u mjestima Cavtat, Kupari, Lopud, Babino polje – Mljet, Slano, Šipanjska luka, Trpanj i Trstenik navodi se ukupno 18 objekata s 692 kreveta. Od tog broja samo je Hotel Pension u Kuparima u vlasništvu *Dubrovačko kupališno i hotelsko d.d.* Kupari – Praha za smještaj nudio 474 kreveta. Prema tome na dubrovačkom području 1925.

peak in 1938. The total of 23,260 tourists visited the city of Dubrovnik, Župa Dubrovačka, Rijeka Dubrovačka and Koločep in 1925 and 17.6% of them were foreigners. In 1938 altogether 58,050 tourists visited the area and 70.6% of them were foreign tourists (Vidoević, 1929:72; *Dubrovnik Tourism V*, 1940:22). The increase in tourist flow, especially as regards international tourists, was enabled by the development of the accommodation sector in the Dubrovnik area. The data on accommodation facilities between the two World Wars was unsystematic, incomplete and often contradictory. Hereafter, the paper considers the development and growth of the accommodation sector based on the available data.

3.1. Accommodation sector in the 1920s and the early 1930s

Foreign investments in the Dubrovnik area, which started under the Austrian administration, were not stopped by the First World War. After the *First Austrian Joint-Stock Hotel and Medical Society Dubrovnik - Kotor* (Erste österreichische Hotel und Kurorte Aktiengesellschaft Ragusa-Cattaro) had built Hotel Imperial, the Dubrovnik citizens readily followed suit. In 1897 there were six hotels and inns in Dubrovnik, while in 1910 there were five times more. Although the records on private accommodation facilities are incomplete, the data on private accommodation should be mentioned as well: there were 70 beds in 1897 and 250 beds in 1910 (*Development of Tourism in Dalmatia*, 1929:45). In 1912 *Dubrovnická lázeňská a hotelová* was established with the Czech funds for the purpose of building a hotel in Srebarno. The Czechs' affinity for Kupari was confirmed in 1919 when *Štrand* hotel was finished.

According to a brochure published by the Travel Office in Split (Table 1), in 1925 there were seven accommodation facilities listed in Dubrovnik (Grand Hotel Imperial, Hotel Odak, Hotel de la Ville, Boarding House Victoria, Hotel Gradac, Hotel Heyda and Hotel Sunce), nine accommodation facilities in

godine bilo je ukupno 35 objekata s 1.409 postelja.

Hotel *Petka* u vlasništvu Vjeresijske banke u Dubrovniku renoviran je 1924. kad je obnovljena i *Gradska kavana* investicijom dubrovačke općine. Godina 1930-ih jedan od dominantnih čimbenika dubrovačkog turizma bila je *Srpska banka d.d.* u Zagrebu koja je vodila dva vodeća dubrovačka hotela: *Grand hotel Imperial* i *Grand hotel Lapad*. Promjenom vlasnika *Bijeli dvorac* iz razdoblja Austro-Ugarske Monarhije mijenja i naziv u *Grand hotel Lapad*.

Izniman uspjeh postigao je otok Lopud koji je u međuratnom razdoblju ostvario višestruko veći broj smještajnih kapaciteta od stalnih otočkih stanovnika. Svi hoteli bili su u vlasništvu otočana, a turistički procvat Lopud započinje djelovanjem omanje gostionice *Glavović* koja je preuređena u hotel. Uslijedilo je otvaranje hotela: *Pracat*, *Kuljevan*, *Kristić* te *Grand hotela Lopud* uoči početka Drugoga svjetskog rata. Usprkos postignutu uspjehu, lopudski hotelijeri živjeli su u neslozi koja je potaknuta rivalstvom dvojice vodećih - Uccellinija i Glavovića, što potvrđuje dokumentacija iz Arhiva Jugoslavije. Uccellini je upućivao stalne žalbe na rad uprave općine Lopud (*MS*, kut. 46, br. 299,300. Pismo br. 46-737).

Potrebno je naglasiti da su pokazatelji kvalitete smještaja međuratnog razdoblja ograničeni tek na štura izvješća opremljenosti, poput tekuće tople vode u sobama, električne energije, kupatila, grijanja, restorana, namještaja i osoblja. Nadalje, popis smještajnih objekata dubrovačkog kotara Saveza za unapređenje turizma iz 1934. uvelike se razlikuje od navedenog deset godina starijega popisa Putničkog ureda u Splitu. Prema tom popisu na području općine grada Dubrovnika nalazio se 21 smještajni objekt s kapacitetom od 1.242 sobe. Odstupanja u broju objekata i smještajnim kapacitetima dvaju spomenutih popisa dovode u pitanje njihovu vjerodostojnost, posebice imajući na umu da popisima nije obuhvaćen privatni

Gruž and Lapad (*Grand Hotel Lapad*, *Hotel Petka*, *Palace Hotel*, *Hotel Natalija*, *Boarding House Wregg*, *Boarding House Sumratin*, *Hotel Dalmacija*, *Hotel Grabušić* and *Boarding House Villa Anamir*) and *Thermoterapia* in Rijeka near Gruž, with a total of 737 beds (*Hotels and Inns on the Coast of Yugoslavia*, 1925). Furthermore, 18 facilities with 692 beds were listed in Cavtat, Kupari, Lopud, Babino polje – Mljet, Slano, Šipanjaska luka, Trpanj and Trstenik. 474 beds out of 692 were offered by the *Hotel Pension* in Kupari, owned by the *Dubrovnik Spa and Hotel Association* Kupari – Prague. According to this data, in 1925 there were altogether 35 facilities with the total of 1,429 beds in the Dubrovnik District.

Hotel Petka, owned by the Credit Bank of Dubrovnik, and the City Tavern were renovated in 1924. The funds were provided by the Dubrovnik municipality. In the 1930s the Serbian Bank from Zagreb played a dominant role in the Dubrovnik tourism. The Bank managed two leading Dubrovnik hotels: *Grand Hotel Imperial* and *Grand Hotel Lapad*, formerly the *White Castle Hotel* from the period of the Austro-Hungarian Monarchy.

The island of Lopud was very successful as a tourist destination. At first there was just a small inn, *Glavović*, which was then turned into a hotel. More hotels, all of them owned by the islanders, opened somewhat later: *Pracat*, *Kuljevan*, *Kristić* and *Grand Hotel Lopud*, just before the beginning of the Second World War. In the interwar period the number of permanent residents on the island was smaller than the number of tourist beds it offered. Despite the success, the Lopud hotel managers could not live and work harmoniously, mostly as a result of the rivalry between the two leading hotel managers - Uccellini and Glavović. Documents found in the Archives of Yugoslavia confirm that they were engaged in a conflict. Uccellini had been making constant complaints about the work of the Municipality Administration of Lopud (*MS*, box 46, br. 299,300. Letter No. 46-737).

It is necessary to note that the data on the quality of accommodation in the interwar pe-

smještaj koji je bio itekako prisutan. Problematikom rasta broja smještajnih objekata i njihovih kapaciteta te komparativnom analizom popisa smještajnih objekata iz 1924. i 1934. bavio se Antun Kobašić. Prema Kobašiću, jedini stvarni pokazatelj je upravo popis Saveza za unapređenje turizma iz 1934. prema kojemu je na području Dubrovnika popisano ukupno 38 hotela i pansiona (Kobašić, Džubur, Lucianović, 1997:28-31). Stoga, neobjavljeni pokazatelji smještajnih kapaciteta Dubrovačkog kotara iz Arhiva Jugoslavije, Fonda Ministarstva trgovine i industrije (tablica 1.) omogućuje uvid u brojnost, vlasništvo i cjenik usluga hotelskih i ugostiteljskih objekata iz 1932.

riod is limited to scarce reports on running hot water in the rooms, electricity, bathrooms, heating, restaurants, furniture and staff. Moreover, the list of accommodation facilities of the Association for the Promotion of Tourism from 1934 is different from the above mentioned list of the Travel Office in Split, which had been made 9 years before. According to the data compiled by the Association there were altogether 21 accommodation facilities with 1,242 rooms in Dubrovnik municipality. The significant differences between the two lists bring their reliability into question, especially taking into consideration that the lists did not include private accommodation facilities, which were thriving at the time. Antun Kobašić addressed the issue of the increase in accommodation facilities and their capacities, and submitted the lists of the accommodation facilities from 1924 and 1934 to comparative analysis. According to Kobašić, the reliable source is the list compiled by the *Association for the Promotion of Tourism* from 1934, which lists a total of 38 hotels and boarding houses in the Dubrovnik area (Kobašić, Džubur, Lucianović, 1997:28-31). The unpublished data on accommodation facilities of the Dubrovnik District of the Fund of the Ministry of Trade and Industry of the Archives of Yugoslavia (Table 1) give reliable insight into the number, ownership and accommodation prices charged by Dubrovnik hotel and restaurant facilities in 1932.

Tablica 1: Popis smještajnih kapaciteta Dubrovačkoga kotara u 1932. godini

Table 1: List of accommodation facilities of the Dubrovnik District in 1932

Naziv (Mjesto)/Vlasnik / Name (Destination)/Owner	Broj soba i kreveta / Number of rooms and beds
Hotel-penzion <i>Tiha</i> (Cavtat) / Vlaho Novaković	6 jednokrevetnih soba; 28 dvokrevetnih / 6 single, 28 double
Villa <i>Argentina</i> (Dubrovnik) / Tomo Glavić	8 jednokrevetnih soba, 9 dvokrevetnih, 1 apartman s kupaonicom / 8 single, 9 double, 1 apartment with bathroom
Hotel <i>Gradac</i> (Dubrovnik) / Ignjat Horović	10 jednokrevetnih, 14 dvokrevetnih, 13 soba za djelatnike / 10 single, 14 double, 13 rooms for the staff
Grand hotel <i>Imperial</i> (Dubrovnik) / Srpska banka d.d. u Zagrebu	50 jednokrevetnih, 38 dvokrevetnih, 3 jednokrevetne s kupaonicom, 13 dvokrevetnih s kupaonicom, 4 apartmana s kupaonicom / 50 single, 38 double, 3 single with bathroom, 13 double with bathroom, 4 apartments with bathroom

Nastavak tablice 1./Table 1 continued

Naziv (Mjesto)/Vlasnik / Name (Destination)/Owner	Broj soba i kreveta / Number of rooms and beds
Villa <i>Ploče</i> (Dubrovnik) / Marija Grbić	3 jednokrevetne, 6 dvokrevetnih / 3 single, 6 double
Hotel <i>Excelsior</i> (Dubrovnik) / Dubrovačka rivijera d.s.o.j.	30 jednokrevetnih, 17 dvokrevetnih / 30 single, 17 double
Hotel de la Ville (Dubrovnik) / Antonija Stojan	12 jednokrevetnih, 18 dvokrevetnih / 12 single, 18 double
<i>Miramar</i> (Dubrovnik) / Vučetić	9 jednokrevetnih, 6 dvokrevetnih / 9 single, 6 double
Hotel <i>Galeb</i> (Dubrovnik) / Gojko Samardžić	4 jednokrevetne, 8 dvokrevetnih, 1 apartman s kupaonicom / 4 single, 8 double, 1 apartment with bathroom
Penzion <i>Viktoria</i> (Dubrovnik) / August Radimsky	10 jednokrevetnih, 48 dvokrevetnih, 2 dvokrevetne s kupaonicom / 10 single, 48 double, 2 double with bathroom
Villa <i>Natalija</i> (Dubrovnik) / Sofija Vulović i dr.	3 jednokrevetne, 10 dvokrevetnih, 1 višekrevetna, 1 dvokrevetna s kupaonicom / 3 single, 10 double, 1 multi-bed, 1 double with bathroom
Hotel <i>Belvedere</i> (Dubrovnik) / Eillen Lewisohn	2 jednokrevetne, 10 dvokrevetnih, 4 dvokrevetne s kupaonicom / 2 single, 10 double, 4 double with bathroom
Hotel <i>Sumratin</i> (Dubrovnik) / Mato Munitić	10 jednokrevetnih, 5 dvokrevetnih, 1 višekrevetna / 10 single, 5 double, 1 multi-bed
<i>Wregg</i> (Gruž) / Tereza Wregg	11 jednokrevetnih, 13 dvokrevetnih / 11 single, 13 double
<i>Solitude</i> Dubrovnik (Gruž) / Helene von Woeltke	3 - 4 jednokrevetne, 5 dvokrevetnih / 3 - 4 single, 5 double
Svratište <i>Nova obala</i> (Gruž) / Osman Pilandžić	6 jednokrevetnih, 1 dvokrevetna / 6 single, 1 double
Grand hotel <i>Lapad</i> (Gruž) / Srpska banka d.d. Zagreb	25 jednokrevetnih, 28 dvokrevetnih / 25 single, 28 double
<i>Bristol</i> (Gruž) / Vladislav V. Kohl	5 jednokrevetnih, 15 dvokrevetnih / 5 single, 15 double
Villa <i>Eden</i> (Gruž) / Anna N. Filaus	3 jednokrevetne, 9 dvokrevetnih / 3 single, 9 double
Penzion <i>Šenica</i> (Gruž) / Josip Šenica	6 jednokrevetnih, 6 dvokrevetnih / 6 single, 6 double
Hotel <i>Zagreb</i> (Gruž) / Vico Squccimaro	21 jednokrevetna, 13 dvokrevetnih, 1 dvokrevetna s kupaonicom / 21 single, 13 double, 1 double with bathroom
Hotel <i>Klotilde</i> (Gruž) / Janko Grabušić	4 jednokrevetne, 4 dvokrevetne / 4 single, 4 double
Konačište <i>Kolodvor</i> (Gruž) / Marija M. Domiter	4 jednokrevetne, 4 dvokrevetne / 4 single, 4 double
Grand hotel <i>Petka</i> (Gruž) / Dragutin Polaček	14 jednokrevetnih, 35 dvokrevetnih, 2 trokrevetne / 14 single, 35 double, 2 triple
<i>Kalamota</i> (Kalamota) / Mara Ižak	6 jednokrevetnih, 6 dvokrevetnih, 1 jednokrevetna s kupaonicom / 6 single, 6 double, 1 single with bathroom
Grand hotel <i>Kupari</i> (Kupari) / Karel Novak	6 jednokrevetnih, 105 dvokrevetnih, 2 višekrevetne, 2 apartmana s kupaonicom / 6 single, 105 double, 2 multi-bed, 2 apartments with bathroom
Hotel <i>Adria</i> (Gruž) / Marija Maričević	7 jednokrevetnih, 20 dvokrevetnih, 1 apartman s kupaonicom / 7 single, 20 double, 1 apartment with bathroom
Villa <i>Gorica</i> (Gruž) / Anton Greguš	2 jednokrevetne, 4 dvokrevetne / 2 single, 4 double
Gostiona <i>Kristić</i> (Lopud) / Lujo Kristić	10 jednokrevetnih, 22 dvokrevetne / 10 single, 22 double
Gostiona <i>Lopud</i> (Lopud) / Luigja ud. Glavović	2 jednokrevetne, 17 dvokrevetnih / 2 single, 17 double

Nastavak tablice 1./Table 1 continued

Naziv (Mjesto)/Vlasnik / Name (Destination)/Owner	Broj soba i kreveta / Number of rooms and beds
Hotel <i>Pracat</i> (Lopud) / Petar Uccellini	16 jednokrevetnih, 21 dvokrevetna, 5 višekrevetnih / 16 single, 21 double, 5 multi-bed
Penzion <i>Mlini</i> (Mlini) / Carmen Jelich	10 jednokrevetnih, 13 dvokrevetnih / 10 single, 13 double
Gostiona <i>Orlić</i> (Mlini) / Ane Orlić	4 jednokrevetne, 2 dvokrevetne / 4 single, 2 double
Penzion <i>Lučić</i> (Mlini) / Mare ud. Lučić	2 jednokrevetne, 4 dvokrevetne / 2 single, 4 double
<i>Kanjuo</i> (Mlini) / Ane Kanjue	2 jednokrevetne, 1 dvokrevetna / 2 single, 1 double
<i>Sunčanica</i> (Šipanska Luka) / Baldo Smrdelj pok. Antuna	4 jednokrevetne, 4 dvokrevetne / 4 single, 4 double
Zaton (Zaton) / Gjuro Miloš	3 jednokrevetne, 5 dvokrevetnih / 3 single, 5 double
Ukupno / Total	957 soba, 1 570 postelja, 7 apartmana / 957 rooms, 1 570 beds, 7 apartments

Izvor: MTI, kut. 1059, br. 1993-1995. Formulari za hotele i slične radnje. Br. 19567/T-24.

Source: MTI, box 1059, No. 1993-1995. Forms for hotels and similar facilities Number 19567/T-24

Međutim, potrebno je istaknuti da se prema *Izvjješću Kotarskog poglavarstva Dubrovnik* iz 1932. godine navodi da je u dubrovačkom kotaru ukupno popisano: 21 hotel, 10 pensiona, 1 sanatorij, 30 gostiona, 7 svratišta i 15 konačišta, što znači 54 smještajna objekta uz 30 gostionica (MTI, kut. 1059, br. 1993-1995). Podaci iz navedenog izvješća se razlikuju od podataka dobivenih iz Formulara za hotele i slične radnje (tablica 1) jer vjerojatno obuhvaćaju privatni smještaj koji nije dostavljao podatke putem formulara. Prema podacima iz tablice 1. u Dubrovniku je bilo 25 smještajnih objekata (650 soba i 7 apartmana), a izvan Dubrovnika 12 objekata (307 soba i 2 apartmana), odnosno u Dubrovačkom kotaru bilo je ukupno 37 objekata (957 soba i ukupno 1.570 postelja) te 9 apartmana (višekrevetne sobe su obračunate kao četverokrevetne).

3.2. Usporedba smještajnih kapaciteta Dubrovačkog i Bokokotarskog kotara

Prema dokumentaciji iz fonda Ministarstva trgovine i industrije Arhiva Jugoslavije, susjedni Bokokotarski kotar imao je gotovo dvostruko manje hotela, ali trostruko više

It is necessary to emphasize that the *Report of the Dubrovnik District Government* from 1932 lists the following facilities: 21 hotels, 10 boarding houses, 1 sanatorium, 30 restaurants, 7 inns and 15 lodgings, which means 54 accommodation facilities and 30 restaurants (MTI, box 1059, No. 1993-1995). The data from the mentioned Report is different from the data obtained from the forms for hotels and similar facilities (Table 1) as it probably includes private accommodation facilities whose owners did not submit any forms to the archives. According to the data from Table 1, there were 25 accommodation facilities (650 rooms and 7 apartments) in Dubrovnik, while there were 12 facilities (307 rooms and 2 apartments) in the surroundings, which means that there were all together 37 facilities (957 rooms and 1,570 beds) and 9 apartments (multi-bed rooms are counted as rooms with 4 beds) in the Dubrovnik District.

3.2. Comparison of accommodation facilities between the Dubrovnik and the Boka Kotorska Districts

According to the documentation of the Fund of the Ministry of Trade and Industry of the Archives of Yugoslavia, the neighbour-

gostionica. Malobrojnost hotela i pansiona u korist jeftinih konačišta i svratišta potvrđuju nižu uslužnu razinu. U Bokokotorskom kotaru popisano je: 12 hotela, 4 pansiona, 103 gostionice, 16 svratišta i 36 konačišta (MTI, kut. 1059, br. 1993-1995). I ovdje se kao i u izvješću za Dubrovački kotar razlikuju podaci koje daje poglavarstvo od podataka koji su dostavljeni putem formulara.

ing Boka Kotorska District had almost half the number of hotels and three times more restaurants than the Dubrovnik District. The small number of hotels and boarding houses and the prevalence of cheap lodgings and inns testify to the poor development of the service industry. In the Boka Kotorska District the following facilities were listed: 12 hotels, 4 boarding houses, 103 restaurants, 16 inns and 36 lodgings (MTI, box 1059, No. 1993-1995). The District authority data and the data submitted through official forms differ again.

Tablica 2: Popis smještajnih kapaciteta Bokokotorskoga kotara u 1932. godini
Table 2: List of accommodation facilities of the Boka Kotorska District in 1932

Naziv (Mjesto)/Vlasnika / Name (Destination)/ Owner	Broj soba i kreveta / Number of rooms and beds
Park hotel Boka (Herceg Novi), / Gojko Gojković	22 jednokrevetne, 14 dvokrevetnih, 1 apartman bez kupaonice / 22 single, 14 double, 1 apartment without bathroom
Hotel Jadran (Herceg Novi), / Ilija Petrović	7 jednokrevetnih, 14 dvokrevetnih, 1 jednokrevetna s kupaonicom / 7 single, 14 double, 1 single with bathroom
Željezničko oporavilište (Herceg Novi), / Zadruga željezničara BiH	30 jednokrevetnih, 50 dvokrevetnih / 30 single, 50 double
Hotel Rudnik (Herceg Novi), / Krsto pok. Joka Trović	3 jednokrevetne, 12 dvokrevetnih, 1 višekrevetna / 3 single, 12 double, 1 multi-bed
Hotel Amerika (Herceg Novi), / Porobić	7 jednokrevetnih, 5 dvokrevetnih / 7 single, 5 double
Hotel Balkan (Herceg Novi), / Vaso Čerović	1 jednokrevetna, 2 dvokrevetne / 1 single, 2 double
Hotel Na plaži (Herceg Novi), / nasljednici Ivana P. (successors of Ivan P.)	7 jednokrevetnih, 30 dvokrevetnih / 7 single, 30 double
Konačište (Herceg Novi) / Nane J. Doklešić	1 dvokrevetna / 1 single
Gostiona (Herceg Novi), / Niko Devčić	1 trokrevetna / 1 triple
Hotel Igalo (Herceg Novi), / Špiro A. Janković	6 jednokrevetnih, 10 dvokrevetnih / 6 single, 10 double
Hotel-penzion Zelenika (Zelenika) / nasljednici pok. Antona Magyara (successors of Anton Magyar)	20 jednokrevetnih, 10 dvokrevetnih / 20 single, 10 double
Gostiona i konačište braće Marić (Zelenika) / Mirko Marić	8 dvokrevetnih / 8 double
Boka (Zelenika) / Blagoje Mićunović	11 jednokrevetnih, 10 dvokrevetnih, 4 višekrevetne / 11 single, 10 double, 4 multi-bed
Ukupno	287 soba, 470 postelja, 1 apartman / 287 rooms, 470 beds, 1 apartment

Izvor: MTI, kut. 1059, br. 1993-1995. Formulari za hotele i slične radnje br. 5054.

Source: MTI, box 1059, No. 1993-1995 Forms for hotels and similar facilities No. 5054.

Prema podacima iz tablica 1 i 2 smještajne kapacitete Dubrovačkog kotara u 1932. činilo je: 338 jednokrevetnih soba, 595 dvo-

According to the data from Tables 1 and 2, in 1932 in the Dubrovnik District there were 338 single, 595 double and 11 triple and multi-

krevetnih, 11 tro i višekrevetnih soba. Dakle, ukupno 944 sobe s 1.570 postelja i 13 soba za djelatnike te 9 apartmana. Iste godine u Bokotorskom kotaru bilo je: 115 jednokrevetnih, 166 dvokrevetnih, 6 tro i višekrevetnih soba što čini ukupno 287 soba sa 470 postelja i jedan apartman. Cijene je teško eksplicitno uspoređivati zbog prikazanih raspona, ali cijene u hotelima su bile do tri puta veće u Dubrovniku.

3.3. Stanje smještajnih kapaciteta 1934. i 1938. godine

Kako je prije navedeno, Savez za unapređenje turizma dao je popis smještajnih objekata za 1934. godinu. Prema tom popisu (*Dubrovački turizam I*, 1935:90-93) u gradu Dubrovniku (Dubrovnik 1. i Dubrovnik 2.) u 38 smještajnih objekata bilo je 812 soba, dok je izvan Dubrovnika u 33 objekata bilo 707 soba. Očito se prema podacima iz navedenih tablica broj smještajnih objekata i soba u dvije godine znatno povećao. Međutim, rast smještajnih objekata za 52% u dvije godine, odnosno soba za 31% zasigurno je s jedne strane rezultat rasta broja objekata i soba, ali i moguće nepotpunosti dostavljenih podataka „hotela i sličnih radnji“. Nadalje, u gradu Dubrovniku prema dostavljenim formularima za 1932. godinu nije prikazana niti jedna gostionica sa sobama, samo jedno svratište sa sedam soba, dok je prema popisu iz 1934. godine bilo šest gostionica sa 52 sobe i pet svratišta sa 52 sobe.

Posljednja međuratna analiza smještajnih kapaciteta je analiza Turističkog saveza u Dubrovniku iz 1938. godine (*Dubrovački turizam V*, 1940:90). Prema navedenom popisu u Dubrovniku je postojalo 60 hotela i penziona te nekoliko kavana, restauracija i barova ukupna smještajnog kapaciteta (bez privatnoga smještaja) od 2.000 soba. Potrebno je naglasiti da postoji više podataka o kapacitetima u 1938. godini. Podaci za grad Dubrovnik variraju: 49, 52 i 60 objekata; 1 500 i 2 000 soba; 1.410 ležaja (Kobašić, 1993). Visok standard potvrđuje opremljenost go-

bed rooms – a total of 944 rooms with 1,570 beds, 13 rooms for the staff and 9 apartments. In the same year in the Boka Kotorska District there were 115 single, 166 double, 6 triple and multi-bed rooms – a total of 287 rooms with 470 beds and 1 apartment. The prices are difficult to compare explicitly because of the displayed range, but the prices in the Dubrovnik hotels were up to three times higher.

3.3. Data on accommodation resources in 1934 and 1938

As mentioned above, the Association for the Promotion of Tourism published the list of accommodation facilities in 1934. According to the list (*Dubrovnik Tourism I*, 1935:90-93), in the City of Dubrovnik (Dubrovnik 1 and Dubrovnik 2) there were 38 accommodation facilities with 812 rooms, while in the surroundings there were 30 facilities with 707 rooms. The data shows clearly that the number of accommodation facilities and rooms increased considerably in the course of two years. However, 52% growth in accommodation facilities and 31% growth in rooms in the period of two years may partly be due to the increase in the number of facilities and rooms, and partly to the fact that the data which had been submitted earlier using the form for “hotels and similar facilities” were incomplete. Furthermore, according to the forms submitted in 1932, there were only 7 inns with rooms and no restaurants with rooms in the City of Dubrovnik. According to the list from 1934 there were 6 restaurants with 52 rooms and 5 inns with 52 rooms.

The last analysis of the interwar period accommodation resources was carried out by the Tourist Association of Dubrovnik in 1938 (*Dubrovnik Tourism V*, 1940:90). According to the analysis there were 60 hotels and boarding houses and several taverns, restaurants and bars with the total capacity of 2,000 rooms (without private accommodation). It is necessary to emphasize that there are more data on accommodation in 1938. The data vary between 49,

tovo svih soba tekućom vodom, a većine i centralnim grijanjem. U okolici Dubrovnika otvoreno je nekoliko objekata. Na području Slanoga otvorena je gostionica *Milić* dok je turistička ponuda Stona bila bogatija za dvije restauracije, i to *Zagreb* i *Bistrina* te dvije gostionice. Elafiti su obogaćeni nizom smještajnih objekata: pansion *Nada* u Donjem Čelu na Koločepu, hotel *Grand* na Lopudu i tri gostionice na Šipanu (*Dubrovnik i Boka kotorska informativni priručnik o turističkim mjestima*, 1939).

52 and 60 facilities; 1,500 and 2,000 rooms; and 1,410 beds (Kobašić, 1993). The rooms were well equipped, as nearly all of them had running water and most of them had central heating. In the surroundings of Dubrovnik several facilities were built. Restaurant *Milić* was opened in Slano, while Ston expanded its tourist supply with two restaurants, *Zagreb* and *Bistrina*, and two inns. The Elafiti islands' tourist supply was enriched with a series of facilities: boarding house *Nada* in Donje Čelo on the Koločep Island, Hotel *Grand* on the Lopud Island and three restaurants on the Šipan Island (*Dubrovnik and Boka Kotorska Information Manual on Tourist Destinations*, 1939).

Tablica 3: Smještajni kapaciteti na dubrovačkom području 2008.

Table 3: Accommodation facilities of the Dubrovnik District in 2008

Naselje / općina / Settlements / Municipalities	Sobe u hotelima i slično / Rooms in hotels and similar facilities	Postelje u hotelima i slično / Beds in hotels and similar facilities
Dubrovnik	4 456	9 694
Dubrovačko primorje	400	961
Konavle	1 208	2 647
Mljet	155	345
Ston	13	29
Trpanj	100	290
Župa dubrovačka		
Ukupno / Total	6 987	15 434

Izvor: DSZ 2009, Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2008: 63, 70, 80, 100 i 105.

Source: Central Bureau of Statistics of the Republic of Croatia 2009, *Tourism in Seaside Resorts and Municipalities 2008*: 63, 70, 80, 100 and 105

Tablica 4: Smještajni kapaciteti na dubrovačkom području (1925., 1932., 1934., 1938. i 2008.)

Table 4: Accommodation resources of the Dubrovnik District (1925, 1932, 1934, 1938 i 2008)

Godina / Year	Sobe u hotelima i slično / Rooms in hotels and similar facilities	Postelje u hotelima i slično / Beds in hotels and similar facilities
1925.	-	1 409
1932.	957	1 570
1934.	1 519	2 664
1938.	2 000	-
2008.	6 987	15 434

Izvor: *Hoteli i svratišta na jugoslavenskom primorju, 1925; MTI, kut. 1059, br. 1993-1995; Dubrovački turizam I, 1935:90-93; Dubrovački turizam V, 1940:90 i DSZ 2009, Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2008:63, 70, 80, 100 i 105.*

Source: *Hotels and Inns on the Coast of Yugoslavia, 1925; MTI, box 1059, No. 1993-1995; Dubrovnik Tourism I, 1935:90-93; Dubrovnik Tourism V, 1940: 90 and Central Bureau of Statistics of the Republic of Croatia 2009, Tourism in Seaside Resorts and Municipalities 2008: 63, 70, 80, 100 and 105*

U tablici 3 dani su smještajni kapaciteti na dubrovačkom području 2008., a u tablici 4 usporedba smještajnih kapaciteta (sobe i postelje) u godinama: 1925., 1932., 1934., 1938. i 2008. Iako međuratna statistika nepotpuno i različito popisuje objekte (1932.) kao i opseg razmotrenog područja (1938.), navodi na zaključak da je u međuratnom razdoblju zabilježen dinamički rast kapaciteta i to, od prvih dostupnih podataka iz 1925. do najdetaljnijeg popisa iz 1934. godine (kad se broj postelja u devet godina povećao za 89,1%). Stoga je broj postelja nakon više od 70 godina skoro upeterostručen (povećanjem od 479,3%).

4. TURISTIČKI PROMET I NEKI OD RAZLOGA USPJEŠNOG TURISTIČKOG RAZVOJA DUBROVNIKA IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA

Treba imati na umu da je jedna od osnova razvoja turizma rast i razvoj turističkih smještajnih kapaciteta jer nema turizma bez smještajnih kapaciteta. Prema provedenom istraživanju, turizam je u Dubrovniku bilježio kako rast smještajnih objekata, koji su se više nego udvostručili, tako i rast turističkog prometa od dva i pol puta, dok je broj posjeta inozemnih turista 1938. godine u odnosu na 1925. godinu bio deset puta veći (tablica 5). Nadalje, turisti iz Čehoslovačke ostvarili su 81% ukupnih dolazaka na područje Dubrovnika, Župe dubrovačke, Rijeke dubrovačke i Koločepa u 1923. godine. Njihov udjel je smanjen na 54% 1924., te na 30% 1925. godine. Istih godina raste udjel u ukupnim dolascima turista iz Austrije s 3% na 13%, te na 19% i turista iz Njemačke s 3% na 11% te na 15% (Vidoević, 1929:74.-75). U godinama do Drugog svjetskog rata nastavljen je pad broja turista iz Čehoslovačke dok raste broj posjetitelja iz Njemačke koji 1938. godine čine više od polovine prispijelih turista iz inozemstva. Osim toga podaci iz tablice 5 upućuju na sljedeće: između dva svjetska rata

Table 3 shows accommodation resources in the Dubrovnik District in 2008, while Table 4 gives a comparison of accommodation resources (number of rooms and beds) in 1925, 1932, 1934, 1938 and 2008. Although the interwar statistics present incomplete data, differing numbers of facilities (1932) and geographic areas covered (1938), they still allow us to conclude that the interwar period saw a dynamic growth of the accommodation sector between 1925 and 1934. The most detailed list from 1934 shows that there was a 89.1% increase in the number of beds over the period of nine years. Seventy years later, there were nearly five times more beds (479.3% increase) in the Dubrovnik district.

4. TOURIST FLOW AND SOME REASONS FOR THE SUCCESSFUL TOURISM DEVELOPMENT OF DUBROVNIK BETWEEN TWO WORLD WARS

It should be noted that one of the basic reasons for tourism development is the increase in accommodation resources as tourism cannot exist without accommodation facilities. According to our research, tourism development in Dubrovnik is characterised by an almost two-fold increase in accommodation resources, more than a two-fold increase in tourist flow, and a ten-fold increase in the number of international tourists between 1925 and 1938. Furthermore, in 1923 tourists from Czechoslovakia accounted for 81% of the total arrivals in the areas of Dubrovnik, Župa Dubrovačka, Rijeka Dubrovačka and Koločep. The percentage of Czechoslovakian tourists dropped to 54% in 1924 and 30% in 1925. Over the same period the total arrivals of tourists from Austria rose from 3% to 13% and then to 19% respectively, while the arrivals of German tourists rose from 3% in 1923 to 11% in 1924 and finally to 15% in 1925 (Vidoević, 1929:74.-75). In the years before the Second World War the number of

dominirali su Česi i Slovaci, te Austrijanci i Nijemci u ukupnom broju inozemnih turista, što ukazuje na relativnu stabilnost potražnje za domaćim turističkim proizvodom sve do današnjih dana (iako u drukčijim ukupnim relativnim odnosima). Složenost društveno-političkih prilika u Europi (ratna prijetnja, pripajanje Austrije Njemačkoj i razdvajanje Čehoslovačke nakon Münchenskog sporazuma 1938.) doveli su do toga da turisti iz Austrije i Čehoslovačke od 1937. manje posjećuju dubrovačko područje, dok broj turista iz Njemačke stalno raste.

Ipak 70 godina poslije, u 2008., turistički promet prema broju dolazaka i noćenja na dubrovačkom području daje potpuno drukčiju ukupnu sliku. Prije svega razvoj prijevoza (posebice zračnog prometa), ekonomske promjene i uspjeh turizma u svjetskim razmjerima, te profiliranje Dubrovnika kao turističke destinacije doveli su do toga da je udjel posjetitelja iz vodećih osam zemalja (koji je činio 86% dolazaka na dubrovačko područje) u 1938. pao na 37,1% u 2008. Također nekad vodeći posjetitelji - srednjoeuropski iz Češke i Slovačke zastupljeni su sa samo 1% u 2008. godini.

Razni činitelji, ekonomske i neekonomske prirode, utječu na turistički razvoj, počevši od međunarodnih prilika, ratova, kriza, preko prirodnih obilježja, akumulacije kapitala, ljudskih resursa, tehnologije, do političkih mjera učinkovite ekonomske politike i sl. Posebnost Dubrovnika proizlazi iz spoznaje da njegova prometna izdvojenost nije imala ograničavajući učinak na razvoj turizma. Štoviše, privlačnost elitnog odmarališta izdvojenog od nepoželjnih pogleda bila je prepoznata u Kraljevini SHS. Politički krugovi i bogati dio stanovništva nalazili su sredstva za dolazak i uživanje u gradu dok je prometna izoliranost samo na manje imućne imala ograničavajući učinak. Stoga ne čudi podatak da je u međuratnom razdoblju održano ukupno 13 međunarodnih sastanaka dok je skupova, sastanaka i pregovora, čiji su sudionici bili s prostora međuratne Jugosla-

tourists from Czechoslovakia continued to decrease, while the number of German visitors continued to rise. In 1938 German tourists accounted for over a half of international arrivals. Table 5 also shows that Czech, Slovak, Austrian and German tourists were the most numerous international tourists in the interwar period (although in different total relative ratios), which means that the demand for Croatian tourism product has been relatively stable to the present day. Starting with 1937, the complexity of European socio-political circumstances (risk of war, accession of Austria to Germany and division of Czechoslovakia after the Munich Treaty in 1938) resulted in a decrease in tourist arrivals to Dubrovnik from Austria and Czechoslovakia, while the arrivals from Germany continued to increase.

Seventy years later, in 2008, the number of arrivals and overnights in the Dubrovnik District paints a completely different picture. First of all, transport development (especially air travel), economic changes, success of global tourism and recognition of Dubrovnik as a tourist destination led to a decrease in arrivals from the eight leading countries (see Table 5). In 1938, the arrivals from those eight countries accounted for 86% of the total tourist arrivals in the Dubrovnik District, while in 2008 they dropped to 37.1%. Moreover, Czech and Slovak tourists, who used to come in the greatest numbers, accounted for only 1% of total foreign visitors in 2008.

Numerous factors, either economic or others, have a great impact on tourism development. For instance, international circumstances, wars, crises, natural factors, capital accumulation, human resources, technology, incentives of efficient economic policy and similar. Interestingly, the isolation of Dubrovnik from the main transport network did not limit tourism development. Moreover, the attraction of the elite resort protected from curious eyes was fully recognized in the Kingdom of SHS. Political circles and wealthy population were not bothered by Dubrovnik's isolation and they found a way to arrive and enjoy the

Tablica 5: Dolasci i noćenja turista prema zemlji prebivališta u Dubrovniku, Župi dubrovačkoj, Rijeci dubrovačkoj i Koločepu (1925., 1928., 1938. i 2008.)

Zemlja	1925.		1928.		1938.		2008.	
	Dolasci	%	Dolasci	%	Dolasci	%	Dolasci	%
Ukupno	4.003	100	19.817	100	40.970	100	558.224	100
Austrija	769	19,2	4.603	23,2	829	2,0	11.841	2,1
Češka	-	-	-	-	-	-	3.638	0,6
Slovačka	-	-	-	-	-	-	2.039	0,4
Čehoslovačka	1.211	30,3	3.957	20,0	5.186	12,7	79.517	24,7
Francuska	210	5,2	126	0,7	983	2,4	71.578	12,8
Italija	-	-	-	-	645	1,6	25.517	4,6
Mađarska	24	0,6	537	2,7	1.690	4,1	5.727	1,0
Njemačka	608	15,2	7.889	39,8	21.471	52,4	29.801	5,3
Poljska	156	3,9	537	2,7	866	2,1	8.768	1,6
Engleska / Ujedinjeno Kraljevstvo	379	9,5	463	2,3	3.568	8,7	48.417	8,7
Ostale zemlje	646	16,1	1.705	8,6	5.732	14,0	350.898	62,9

Izvor: Videović, 1929:74-75; Dubrovački turizam IV, 1939: 28-29; DSZ 2009, Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2008:20-21, 54-55.

Table 5: Foreign tourists' arrivals and nights by country of residence in Dubrovnik, Župa Dubrovačka, Rijeka Dubrovačka and Koločep (1925, 1928, 1938 and 2008)

Country	1925		1928		1938		2008	
	Arrivals	%	Arrivals	%	Arrivals	%	Arrivals	%
Total	4,003	100	19,817	100	40,970	100	558,224	100
Austria	769	19,2	4,603	23,2	829	2,0	11,841	2,1
Czech Republic	-	-	-	-	-	-	3,638	0,6
Slovakia	-	-	-	-	-	-	2,039	0,4
Czechoslovakia	1,211	30,3	3,957	20,0	5,186	12,7	79,517	24,7
France	210	5,2	126	0,7	983	2,4	71,578	12,8
Italy	-	-	-	-	645	1,6	25,517	4,6
Hungary	24	0,6	537	2,7	1,690	4,1	5,727	1,0
Germany	608	15,2	7,889	39,8	21,471	52,4	29,801	5,3
Poland	156	3,9	537	2,7	866	2,1	8,768	1,6
England / United Kingdom	379	9,5	463	2,3	3,568	8,7	48,417	8,7
Other countries	646	16,1	1,705	8,6	5,732	14,0	350,898	62,9

Source: Videović, 1929:74-75; Dubrovnik Tourism IV, 1939: 28-29; Central Bureau of Statistics of the Republic of Croatia 2009, Tourism in Seaside Resorts and Municipalities 2008:20-21, 54-55

vije, bilo daleko više, a često je riječ o okupljanjima političke, intelektualne i kulturne elite onoga vremena (Franić, 1979).

Strana ulaganja nije onemogućio ni Prvi svjetski rat pa je češki kapital uložen u hotel *Štrand* u Srebrenomu. Razlog tako uspješnu češkom plasmanu na jugu Hrvatske bila je suradnja s utjecajnim Dubrovčanima koji su bili političari ali i poduzetnici. Strani češki kapital manjim je dijelom ulagao u industriju, već se uglavnom usmjeravao na poduzetnike. Na hrvatskim prostorima najprisutniji je kapital praških banaka: Živnostěnska banka pro Čechy a Moravu i Ustředni banka češských spořitelů (Karaman, 2000:220). Za razliku od sjevernih hrvatskih prostora, na kojima dolazi do širenja industrije, i to brže nego je to omogućivala vlastita akumulacija kapitala, na jugu banke financiraju uspješan razvoj uslužnih djelatnosti, odnosno, pomorstvo, trgovinu, kao i novu gospodarsku aktivnost - turizam. Upravo povezanost pomorskoga kapitala i banaka čini posebnost financijskoga kapitala tih prostora, što je došlo do izražaja u razdoblju velike gospodarske krize kada na području Dubrovačkog kotara djeluje ukupno dvanaest novčarskih zavoda povezanih, uglavnom, s pomorskim kapitalom (Medini, 1930:111).

U razdoblju kad financijski sektor, koji je u ranijem desetljeću bio nedodirljiv, posluje loše na razini Hrvatske, kriza toliko ne pogađa krajnji jug upravo zahvaljujući uslužnim djelatnostima. Ulaganja usmjerena na razvoj industrije bila su izravno pogođena velikom svjetskom krizom pa je po prvi put manjak industrijalizacije Dubrovačkog kotara pokazao izvjesnu prednost. Ovisno o međunarodnom položaju Kraljevine Jugoslavije i općim političkim prilikama uslužne djelatnosti su bilježile uspone i padove, ali uoči Drugog svjetskog rata turizam dubrovačkog kotara dobiva na značaju, a Dubrovnik kao turističko odredište postaje prepoznatljiv na svjetskoj razini.

Ipak, izgradnja hotela bila je usporena zbog nedostatka kapitala i ulagača te izostanka državnih poticaja koji bi stimulirali

city, but the less wealthy population found the isolation more limiting. Therefore, it was not surprising that during the interwar period Dubrovnik hosted 13 international meetings and many more assemblies, meetings and negotiations with participants from different parts of Yugoslavia. Dubrovnik was the place where political, intellectual and cultural elites of the time often gathered (Franić, 1979).

Foreign investments continued even during the First World War, e.g. the Czech investment in Hotel *Štrand* in Srebarno. The cooperation of influential Dubrovnik citizens, politicians and entrepreneurs, led to the successful placement of the Czech capital. Czech investors mostly invested in enterprises, and to a smaller extent in industry. The capital of the Prague banks was most present in Croatia: Živnostěnska banka pro Čechy a Moravu and Ustředni banka češských spořitelů (Karaman, 2000:220). Unlike the northern parts of Croatia, where the industry was developing faster than their own capital accumulation allowed, in the south the banks financed the successful development of service industry which included shipping, trade and a new business – tourism. The connection between the capital from shipping and banks represented an interesting feature of the financial capital in these areas, which was best seen in the period of the great economic crisis when there were twelve monetary institutes in the Dubrovnik District, mainly connected to capital from the shipping sector (Medini, 1930:111).

In the period when the financial sector in Croatia, which had been untouchable in the previous decade, was struck by crisis, the extreme south of Croatia was not largely affected by the crisis thanks to the service industry. Investments in industry were directly affected by the great world crisis, but the lack of industrialization in the Dubrovnik District showed for the first time a certain advantage. Depending on the international position of the Kingdom of Yugoslavia and general political circumstances, the service industry had its rises and falls, but just before the Second World War the tourism in the

razvoj hotelijerstva kako su to činile europske države poput Švicarske. Veliki porezi, prirezi i pristojbe gušili su hotelsku izgradnju, a troškovi i režije otežavali hotelsko poslovanje pa su investitori bili usmjereni na manje ugostiteljske objekte uz iznimku Hotela *Excelsior* u vlasništvu Jugoslavenskog Lloyd. Na žalost za turizam Dubrovnika pomorski kapital Dubrovačkog kotara ulagan je i u hotele većih gradova. Primjerice, Dubrovačka parobrodarska plovidba kupila je Hotel *Milinov* u Zagrebu izmijenivši mu naziv u Hotel *Dubrovnik* 1939.

5. ZAKLJUČAK

Neposredno nakon Prvog svjetskog rata, nastavljeno tijekom narednih 19 godina, gospodarstvo dubrovačkog područja biva usmjereno na novu uslužnu aktivnost – turizam. Za vrijeme velike svjetske krize, u razdoblju stagnacije hrvatskog gospodarstva, turizam nije bio posebno ugrožen. Promet je opao samo u 1931. i 1932. godini, a nakon 1933. godine turistički promet raste i svoj vrhunac doseže 1938. godine. Turistički promet je porastao za 149,6% u razdoblju od 1925. do 1938. godine, a od ukupnog broja turista koji su posjetili Dubrovnik i njegovo uže područje 1938. godine bilo je 70,6% stranih posjetitelja. U okviru turističkog prometa prema broju dolazaka u međuratnom razdoblju dominirali su Česi i Slovaci, te Austrijanci i Nijemci što ukazuje na relativnu stabilnost potražnje za domaćim turističkim proizvodom. Međutim, burne društvene i političke promjene koje su zahvatile Europu uoči Drugog svjetskog rata i koje su dovele Treći Reich u neposredno susjedstvo Kraljevine Jugoslavije, mijenjaju strukturu inozemnih turista. Razvoj uslužnih djelatnosti, ekonomske promjene na svjetskoj razini i prepoznavanje Dubrovnika kao turističke destinacije utjecalo je na dolaske posjetitelja, pa je 70 godina kasnije relativni udjel nekad vodećih osam emitivnih zemalja u ukupnom prometu opao za 56,8%.

Dubrovnik District was very important and Dubrovnik gained worldwide recognition as a tourist destination.

Nevertheless, hotel construction was slowed down due to lack of funds, investors and state incentives which would stimulate the hotel industry development. High taxes, local income taxes and fees suffocated hotel construction, while various expenses complicated hotel business activities, which forced investors to invest in smaller facilities. The one exception was Hotel *Excelsior*, owned by the Yugoslav Lloyd. The Dubrovnik District tourism was disadvantaged by the fact that the shipping capital from the Dubrovnik District was also invested in hotels of other big cities. For example, the Dubrovnik Steam Shipping bought Hotel *Milinov* in Zagreb and changed its name to Hotel *Dubrovnik* in 1939.

5. CONCLUSION

Immediately after the First World War and over the following 19 years, the Dubrovnik District economy focused on a new branch of the service industry – tourism. When the Croatian economy was in stagnation during the great world crisis, tourism was not at great risk. In 1931 and 1932 there was a drop in tourist flow, after 1933 tourism turnover started to rise again and in 1938 a peak was reached. The tourism turnover rose by 149.6% between 1925 and 1938, and 70.6% of the total number of tourists who visited Dubrovnik and its surroundings in 1938 were foreign tourists. It means that in the interwar period Dubrovnik recorded a high number of arrivals from Czechoslovakia, Austria and Germany, which showed a relative stability of demand for the Croatian tourist destinations. Nevertheless, turbulent social and political changes spreading throughout Europe before the Second World War and bringing the Third Reich on the borders of the Kingdom of Yugoslavia inevitably changed the structure of international tourists. Over the next 70 years, until 2008,

Rast turističkog prometa u međuratnom razdoblju, a posebice inozemnog, ostvaren je prije svega, marljivim radom na unapređenju turizma, promicanjem ponude ali i razvojem smještajnih kapaciteta na dubrovačkom području. Na žalost podaci o smještajnim kapacitetima između dva svjetska rata su nesređeni, nepotpuni i često kontradiktorni. Uz dosad objavljene podatke o smještajnim kapacitetima uz navođenje imena objekata, broja soba i cjenika za 1925. i 1934. godinu, u Arhivu Jugoslavije u Beogradu pronađeni su i podaci za 1932. godinu. Ta tri popisa do sada su objavljeni pokazatelji koji eksplicitno navode smještajne objekte Dubrovačkog kotara i prema njima je utvrđeno da je u desetogodišnjem razdoblju broj smještajnih objekata na dubrovačkom području skoro udvostručen, odnosno povećan s 35 na 71 objekt. Uz napomenu da se međuratni podaci razlikuju prema vrsti popisanih objekata i prema opsegu područja, ostaje za zaključiti da je u međuratnim godinama zabilježen dinamički rast kapaciteta od prvih dostupnih podataka iz 1925. do detaljnog popisa iz 1934. godine (kada je broj postelja u devet godina povećan za 89,1%), te da je broj postelja nakon više od 70 godina na dubrovačkom području skoro upeterostručen (povećanjem od 479,3%).

U čitavom međuratnom razdoblju turizam Dubrovnika je u usponu. Više je razloga uspješnosti turizma na ovom području, od kojih su zasigurno, imajući u vidu neophodnost kapitala kao jednog od temeljnih činitelja svakog ekonomskog razvoja, valja izdvojiti sljedeće: a) inozemna ulaganja, posebice češkog kapitala, započeta pod austrijskom upravom, a nastavljena poslije Prvog svjetskog rata, b) povezanost bankarskog sektora i pomorskog kapitala i ulaganja u turizam. Tako je Hotel *Petka* bio u vlasništvu Vjeresijske banke u Dubrovniku, a jedan od vodećih činitelja turizma u Dubrovniku upravo Srpska banka d.d. u Zagrebu koja je upravljala Grand Hotelom Imperial i Grand Hotelom Lapad. Uspješnost pomorskih društava u Dubrovniku dobrim dijelom je

development of the service industry, world-scale economic changes and recognition of Dubrovnik as a tourist destination had a great impact on tourist arrivals, which is illustrated by a 56.8% drop in the total arrivals from the eight countries whose citizens were initially most attracted to Dubrovnik: Austria, Czechoslovakia, France, Italy, Hungary, Germany, Poland, England/United Kingdom.

Such a rise in tourist flow, especially as regards international tourists, was achieved primarily through hard work, promotion of tourism supply and development of the accommodation sector in the Dubrovnik area. Unfortunately, the data on accommodation facilities between the two World Wars is rather unsystematic, incomplete and contradictory. Besides the already published data on accommodation facilities in 1925 and 1934 (including the names of facilities, number of rooms and price lists), the data for 1932 was found in the Archives of Yugoslavia in Belgrade. These three lists give explicit insight into accommodation facilities of the Dubrovnik District. According to the data presented in the lists, over the course of ten years the number of facilities almost doubled; growing from 35 to 71 facilities. Admitting that the interwar statistics do not deal with precisely the same area and that there are some discrepancies regarding the data presented, it can nevertheless be concluded that the period was characterized by a dynamic growth of the accommodation sector between 1925 and 1934. The most detailed list from 1934 shows that there was a 89.1% increase in the number of beds over the period of nine years. Seventy years later, there were nearly five times more beds (479.3% increase) in the Dubrovnik district.

The Dubrovnik District tourism had been rising during the entire interwar period. There were several reasons for success, but taking into consideration the need for capital as one of the essential factors of every economic development, two main reasons can be distinguished. The first one was connected to foreign investments, especially the

i rezultat čvrste sprege vodećih vlasnika, odnosno dioničara i politike i vlasti u Beogradu. Pomorski kapital je ulagan u hotelijerstvo Dubrovnika (Hotel Excelsior bio je u vlasništvu Jugoslavenskog Lloyd), ali i u hotelijerstvo u Zagrebu.

Na kraju, potrebno je istaknuti da je današnja privlačnost Dubrovnika kao turističke destinacije između ostalog rezultat kontinuiranog razvoja njegova turističkog proizvoda. U temeljima tog razvoja su i investicijske aktivnosti između dva svjetska rata koje su za sobom ostavile ne samo smještajne kapacitete koji se i danas koriste, već su posljedično uzrokovale niz promjena koje kontinuirano utječu na gospodarski život ovog područja. Prvo, promjenu gospodarske strukture sa snažnim pomakom prema turizmu, odnosno i drugim tercijarnim djelatnostima usko povezanim s turizmom a prije svega prometom i trgovinom. To je isto tako uzrokovalo promjene u kvalifikacijskoj strukturi radne snage. Došlo je do promjene u promišljanjima gdje je postalo jasno da se samo stalnim osmišljavanjem i oplemenjivanjem turističke ponude i podizanjem kvalitete usluga mogu očekivati i ostvarivati bolji poslovni rezultati. Istina u toj snažnoj orijentaciji prema turizmu u narednim desetljećima možda je izostalo značajnije poticanje razvoja drugih djelatnosti koje bi iskoristile komparativne prednosti koje ovo područje pruža, a to su u prvom redu poljoprivreda i industrija bez dima, odnosno poticanje proizvodno orijentiranog poduzetništva.

Czech capital, which started under the Austrian administration and continued after the First World War – e.g. the opening of Hotel *Štrand* in Kupari in 1919. The second one was the connection between the banking and shipping sectors and investments in tourism. For instance, Hotel *Petka* was owned by the Dubrovnik Credit Bank and the Serbian Bank from Zagreb managed Grand Hotel Imperial and Grand Hotel Lapad and had a leading impact on the Dubrovnik tourism. The success of Dubrovnik shipping associations was mostly the result of strong connections between their shareholders on the one hand and politicians and the government in Belgrade on the other. The shipping capital was invested both in Dubrovnik (The Yugoslavian Lloyd owned Hotel Excelsior) and Zagreb hotels.

Lastly, it is important to emphasize that today's attraction of Dubrovnik as a tourist destination is partly a result of the continuous development of its tourism product. The basis of this development could be found in the investment activities between the two World Wars, which not only produced accommodation facilities used today, but also caused and stimulated a series of changes that have been continuously influencing the economic life of the Dubrovnik area. Firstly, there is the economic shift toward tourism and other tertiary sector businesses related to tourism, above all transport and trade. The shift led to changes in the qualification structure of the workforce and a change in the way people thought about tourism. It was evident that better business results can only be achieved through constant innovation and improvement of tourism supply. In the following decades, however, one thing was defective in Dubrovnik's strong orientation towards tourism: a relative neglect of product-oriented businesses that would make use of the comparative advantages offered by this area, mainly agriculture and "smokeless" industry.

IZVORI - SOURCES:

1. Državni arhiv Jugoslavije u Beogradu, Fond Ministarstva trgovine i industrije
2. Državni arhiv Jugoslavije u Beogradu, Fond Milana Stojadinovića

LITERATURA - REFERENCES:

1. Berend, I. T.; Ránki, G. (1996) *Evropska periferija i industrijalizacija 1780-1914*. Naprijed, Zagreb.
2. Boban, Lj. (1995) *Hrvatske granice od 1918. do 1993. godine*. ŠK: HAZU, Zagreb.
3. Casson, L. (1979) *Travel in the ancient world*. Book Club Associates, London.
4. Cerović, Z. (2003) *Hotelski menadžment*. Fakultet za turistički i hotelski menadžment, Opatija.
5. *Dubrovačka rivijera i njezina klima informativni prikaz za ležnike i bolesnike*. (1923) Dubrovačka općina, Dubrovnik.
6. *Dubrovački turizam I*. (1935) Savez za unapređenje turizma, Dubrovnik.
7. *Dubrovački turizam V*. (1940) Savez za unapređenje turizma, Dubrovnik.
8. *Dubrovnik i Boka kotorska informativni priručnik o turističkim mjestima*. (1939) Arhiv za turizam, Dubrovnik.
9. DZS (2009) *Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2008*. DZS, Zagreb.
10. Feifer, M. (1986) *Tourism in history from Imperial Rome to the present*. Stein and Day, New York.
11. Foretić, V. (1969) *O ranim fazama turizma u Dubrovniku*. Dubrovački horizonti 1, 1: 9-13.
12. Franić, A. (1979) *Kongresni turizam u Dubrovniku razvoj - značajke - perspektiva*. Privredna komora za Dalmaciju Ispostava Dubrovnik, Dubrovnik.
13. *Hoteli i svratišta na jugoslavenskom primorju*. (1925). Putnički ured, Split.
14. *Ilustrovani zvanični almanah šematizam Zetske banovine*. (1931) Kraljevska banska uprava Zetske banovine na Cetinju, Sarajevo.
15. Karaman, I. *Hrvatska na pragu modernizacije (1750-1918)*. (2000) Naklada Ljevak, Zagreb.
16. Kobašić, A. (1987) *Turizam u Jugoslaviji*. Informator, Zagreb.
17. Kobašić, A. (1993) *Turizam u razvoju dubrovačkog gospodarstva tijekom XX. stoljeća*. *Ekonomski misao i praksa* 2, 2: 97-115.
18. Kobašić, A.; Džubur, H.; Lucianović, L. (1997) *100 godina suvremenog hotelijerstva u Dubrovniku*. Turistička zajednica grada Dubrovnika, Dubrovnik.
19. Macan, T. (1965) *Cestovna osobna i teretna prijevozna sredstva u Dubrovniku u prvoj polovici dvadesetog stoljeća*. *Naše more* 7, 3-4: 158-161.
20. Marković, S. i Z. (1970) *Osnove turizma*. ŠK, Zagreb.
21. Medini, M. ur. (1930). *Stanje i potrebe privrede u području trgovačko-obrtničke komore u Dubrovniku*. Trgovačko-obrtnička komora, Dubrovnik.
22. Orlić, Đ. (1941) *Dubrovačka klima opažanja o terapijskim i profilaktičkim uticajima*. Arhiv za turizam, Dubrovnik.
23. Perić, I. (1983) *Razvitak turizma u Dubrovniku i okolici od pojave parobrodarstva do 1941. godine*. Zavod za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU u Dubrovniku, Dubrovnik.
24. Pirjevec, B. (1998) *Ekonomski obilježja turizma*. Golden marketing, Zagreb.
25. *Pravila Saveza društava i institucija za unapređenje prometa stranaca u Dubrovniku* (1923). Savez društava i insti-

- tucija za unapređenje prometa stranaca u Dubrovniku, Dubrovnik.
26. *Razvoj turizma (planinarstva, saobraćaja putnika) u Dalmaciji (1929)*. Primorsko planinarsko društvo Dinara u Splitu, Split.
27. Stipetić, V. (2003). Stanovništvo i bruto domaći proizvod Hrvatske (1500-1913) u kontekstu najnovijeg rada Angusa Maddisona. *Anali zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 41: 91-156.
28. Vidoević, M. (1929) *Dubrovačka rivijera*, u: *Knjiga prve revije Dubrovnik* 1.
29. Vukonić, B. (2005) *Povijest hrvatskog turizma*. Prometej, Zagreb.

Primljeno: 1. travnja 2012.

Submitted: 1 April 2012

Prihvaćeno: 25. travnja 2012.

Accepted: 25 April 2012

